

Bojan Jovanović

PEVANJE I UMIRANJE

Izloženo uticaju suprotnih sila čije pojedinačno i povremeno preovladavanje prethodi njihovom međusobnom usaglašavanju i harmonizovanju, naše postojanje je zavisno od sposobnosti da održimo životnu ravnotežu u sebi i u svojoj okolini. Smenjivanjem radosti i tuge, sreće i nesreće, uživanja i patnje prelazimo s jedne na drugu obalu različitih doživljaja i iskustava dok između njih prirodno protiče život. Osetiti taj protok u njegovoj neprolaznosti kao večno u trenutku znači uvideti dublje značenje i smisao suprotnih damara.

Govoreći o tome da je jedno isto u nama, Heraklit ističe da se to isto odnosi upravo na različitost živog i mrtvog, mladog i starog, budnog i spavajućeg. Iza tih suprotnosti postoji ono jedno koje ih međusobno uslovljava i daje privid nepomirljivim i međusobno isključivim činiocima. Samo onaj koji bi zaronio u tu Heraklitovu reku mogao bi sa njenog dna da progovori o jednakosti između obale na kojoj se peva i one na kojoj se umire. I upravo taj dublji aspekt postojanja ispoljava se u životnim protivrečnostima zanjihanog klatna bića do pomenutih dijametralno suprotnih čulnih doživljaja. Izražen cvetom iz kojeg, kako veli istočnjačka poslovice, pčela uzima med a pauk otrov, taj simbol jedinstvenog postojanja karakteriše sve što nam se dešava. Autentično životno iskustvo temelji se na uvidu u jedinstvenost suprotnih pojava, a na njegovoj težini zasniva se lakoća postojanja i sposobnost da se iz lavirinta pronade traženi izlaz.

Svaki elemenat pretpostavlja, dakle, svoju suprotnost koja mu daje životnu referencijalnost, potrebno značenje i smisao. Neposredno se ispoljavajući jedna u drugoj, suprotnosti nisu samo isključivi, neprijateljski i antagonistički, već i komplementarni činioci jedne celine. Imanentni cilj svakog postojanja i delovanja je njegova suprotnost: kretanjem se postiže mirovanje, a iz stanja mirovanja prelazi se u kretanje. Pojave uobičajenog života skrivaju protivrečnosti u sebi, a prelazi iz jedne u drugu suprotnost ojačavaju veru u mogućnost da slabo postane jako, neugledno da se razvije u lepo, kaos da preraste u red, a marginalno da dobije važnost. Budući da ponekad ne postoji jasna razlika između dijametralno suprotnih određenja svetosti i tame, bolesti i zdravlja, prelaznu neodređenost karakteriše međusobna isprepletenost elemenata vezanih za suprotne principe čije naizmenično preovladavanje daje svakom postojanju određeni ritam.

Iza privida stvari

Ukoliko se prelazni stadijum karakteriše oslobođenom energijom, onda se završenim procesom izraženim izvesnim oblikom privremeno uspostavlja potrebna životna ravnoteža. Tom beskrajnom obličju postojanja, što oličava jedan, suprotan je drugi kosmički princip. Sa tog stanovišta se relativizuju uobičajene suprotnosti vezane za različite životne

fenomene koji, u stvari, postoje na istom polu, dok je drugi pol određen njihovim odsustvom. Suprotnosti pozitivnog i negativnog određenja bola i zadovoljstva, ljubavi i mržnje, gorčine i slasti, poraza i pobjede, greha i vrlina su bliske, jer se nalaze na istom polu životnog naboja, dok njihovu pravu suprotnost čini odsustvo tog potencijala oličenog u umerenosti, ravnodušnosti, apatiji. Zato je svojevrsna iluzija da su, na primer, suštinski različiti fanatici koji se međusobno suprotstavljaju i bore određenim simbolima, ideologijama, verama i politikama, jer se oni nalaze na istom polu, dok njihovu pravu suprotnost, kako zapaža Erik Hofer, predstavljaju umereni, ravnodušni i hladni koji su bez takve vere.

Nepregledno bogatstvo različitog zasnovano je na životnoj jedinstvenosti koja se iskazuje sinergijom usklađenog delovanja sadejstvujućih sila. Usaglašene suprotnosti se ispoljavaju u raznovrsnosti međusobno komplementarnih oblika celovitog realiteta iza čijih pojava granica postoji i njihov skriveni aspekt. Integralno sagledavanje suprotnosti materijalnog i nematerijalnog, manifestnog i latentnog vodi ka nevidljivoj suštini oličenoj u principu duha i načelu duše. U jedinstvenoj realnosti određenoj duhovnim uzletom materije i materijalnim padom duha, njihova različita lica se ogledaju jedno u drugom i pokazuju povezanost psihičkih procesa sa kosmičkim događajima. Zato kosmogonijski model predstavlja obrednu osnovu praznične obnove vremena, obeležavanja novog početka i isceliteljskih postupaka.

Nadređena svesti, duša je neiscrpan izvor složenih i delikatnih proučavanja, ali kako nije u potpunosti merljiv i racionalno shvatljiv, fenomen psihičkog izlazi iz okvira i mogućnosti egzaktnog naučnog istraživanja. Svaka misao, svaka odluka i svaki postupak, izraz je prevladane unutrašnje protivrečnosti. U trenutku razrešavanja nekog pitanja i donošenja odluke, otkriva se zajednička tačka postojanja koja objedinjuje suprotnosti u nama i izvan nas. Međutim, ono što je zamišljeno, odlučeno i učinjeno, pretpostavlja i svoju latentnu suprotnost. Govoreći i čineći često ono što ne mislimo, naši postupci ukazuju i na mogućnost drugačijeg. Životna neizvesnost duboko je utisnuta u neodlučnost i kolebanje, a odluke da se nešto učini osenčene su sumnjama u njihovu ispravnost. Taj drhtaj je i pokriće za uverenost u to da je nakon izvršenog čina sve moglo imati i drugačiji ishod.

Prajedinstvo prvobitnog oblika stvari skriva najdublju životnu tajnu uzajmnog delovanja suprotnosti. Tačke u kojoj se dodiruju suprotnosti i prelaze jedna u drugu je mesto oko koga se okreće svet. Ta linija razgraničenja je fluidna, nejasna i izvučena izmaglicom duše kroz koju se zraci iz najudaljenijih mesta mogu ukrstiti, ali kroz koju se bliski zraci međusobno udaljavaju. Duša je magijski entitet približavanja udaljenog i udaljavanja bliskog. Sa te tačke, različiti i suprotni aspekti stvarnosti otkrivaju se u okviru jedinstvene realnosti. Svako postojanje je izraz uspostavljene ravnoteže između tih suprotnosti. Ono što postoji u mikrosvetu iskazuje se i u makrosvetu, a kosmološki aspekt realnosti prepoznaje se i u antropološkoj ravni. Zbivanja u prirodi odražavaju se i u čoveku, a njegova potreba da usaglasi i uravnoteži životne suprotnosti ispoljava se u težnji ka stvaranju skladnog i harmoničnog sveta.

Obred i ritual

Utvrdjivanje činilaca psihičkog realiteta znači kako sagledavanje povezanosti njihovih uloga i značaja u psihičkom životu i kulturi, tako i njihovo tumačenje u okviru određenih teorijskih pristupa. Brojne teorije i tumačenja rezultat su nastojanja da se stvori odgovarajuća slika o suštini te složenosti čovekovog psihičkog života. Kao antitetičko, protivrečno i paradoksalno biće, čovek se iskazuje onim životnim i kreativnim potencijalom koji prevazilazi mogućnost njegovog jednostavnog određenja. Kako svaki psihološki zaključak i određeno pravilo, prema Jungu, omogućuje da se odmah tvrdi i suprotno, ta raznolikost pristupa i tumačenja otvara i svojevrsan lavirint u poznavanju relevantnih psiholoških činilaca. Suprotnosti i protivrečnosti ljudske prirode čine je antinomičnom, pa se i njene mogućnosti iskazuju pozitivnim i negativnim odrednicama.

Suprotnosti su, zapravo, ontološki i psihološki date u čovekovoj prirodi postojanjem duše i tela, duše i duha, dobra i zla, a njihove unutrašnje relacije mogu da imaju kao ishod međusobno usklađivanje ili sukobljavanje. Zato je čovek pozornica stalne borbe, jer se u njemu odvija ono što se dešava i u makro svetu, a njegovi spoljašnji konflikti govore često o sukobu u njemu samom. Projektovanje sopstvenih nerešenih problema u drugog, unutrašnje suprotnosti se prenose u kontekst spoljnih relacija u kojima pojedinac nalazi motiv za sukobljavanje sa svojim najbližima. Reč je, dakle, o različitostima koje su često određene značenjskim nijansama, ali koje se doživljavaju kao isključivi i međusobno suprotstavljeni principi. Podstaknute narcisističkim demonom "malih razlika", činioci faktičkog jedinstva postaju tako faktori sukoba i razjedinjavanja. Individualno-psihološki aspekt različitih životnih činilaca ukazuje, dakle, na složenost i delikatnost njihovog usaglašavanja i harmonizovanja u procesu individuacije.

Imanentne čovekovom životnom postojanju, suprotnosti dobijaju u njegovom duhovnom svetu svoje značenje u kontekstu određenih mitskih, obrednih i verskih struktura. Antinomičnost duševne realnosti može da približi daleko i udalji blisko. Blizina udaljenog se zato i iskazuje prvenstveno kao duševna bliskost dalekog, jer i sama duša čezne za drugim, drugačijim i udaljenim kao svojom suprotnošću koja predstavlja njeno kućište. Bajka o tajni divove moći govori o udaljenom skrovištu njegove duše iza sedam gora i sedam mora, u srcu ptice. Duša je negde drugde, sklona da prekoračuje uobičajene granice, pa su joj zato i bliska udaljena bića i stvari. Međutim, prirodna ksenofobičnost, strah od drugog, često potiskuje taj primarni duševni afinitet prema drugom, koji se potvrđuje u kulturnom principu neophodnosti razmene reči i dobara. Ta razmena se odvija i u vertikalnom smislu kada u kriznim i kritičnim trenucima našeg individualnog ili kolektivnog razvoja i postojanja prividno daleko i nepoznato postaje blisko izranjanjem određenog arhetipa iz našeg kolektivno nesvesnog. Pokazuje se tada da su nesvesne kolektivne forme u funkciji naslednih duhovnih obrazaca koji omogućuju da se bez kontinuiteta i tradicije sasvim spontano reprodukuju psihički sklopovi i sadržaji. Utemeljeni u nagonskom a otvoreni prema slobodi, arhetipovi povezujući prirodu i duh nose simbolički potencijal koji može dobiti različita značenja. Progovorivši sa dna nataloženog iskustva, primarna vrednost dubinsko psiholoških sadržaja nakon značenjskog oslobađanja lako se pretvara i u svoju suprotnost. U duši je kapacitet za prevazilaženje i usklađivanje suprot-

nosti, ali i sposobnost da se različitosti pretvore u antagonizme. Put individuacije, dolaženja do sebe, vodi preko iskustva drugog, koje nam postaje blisko. Međutim, traganje za tim dalekim, često je izraz otuđenosti i bekstva od onog bliskog u kome ne uspevamo da otkrijemo i nađemo ono što nam je potrebno.

U procesu relativizacije razdaljina i smanjivanja nekadašnjih dimenzija sveta, daleko postaje blisko, ali se i blisko udaljuje i postaje daleko. Gradeći svoj svet na obrascu dihotomne podele realnosti, čovek se stalno suočava sa njegovim ograničenjima. Ritualizovana svakodnevica udaljava ga od početne sakralizovane osnove životnog svejedinstva. Predstava o Tvorcu ograđuje i distancira od neposrednog doživljaja nadnaravnog, pa svaka ritualizacija rešenja postaje prepreka na putu ka sopstvenom iskustvu uzvišenog. Oličenu u ritualizovanoj religiji tu prepreku uklanja obred koji uvodi u neposredan i intenzivan religijski doživljaj. Slabljenje sila koje su činile jedinstvo, podstiče potrebu za njihovim konačnim razgraničenjem ili uspostavljanjem ponovnog integriteta. Povremeno obredno ukidanje postojećeg poretka način je afirmacije i reintegracije onih do tada zapostavljenih i marginalizovanih aspekata socijalnog i duhovnog života. Za razliku od ritualizacije koja udaljava blisko, obredno obnavljanje početka približava udaljeno, otkrivajući njegovu zajedničku osnovu u čovekovom duševnom i duhovnom postojanju. Ritualima potrošen i erodiran materijalni, socijalni i duhovni život izložen je neminovnom procesu promena i preobražaja. Zato se neizvestan prelaz iz jednog u drugo stanje vrši utvrđenim obredom kojim se nastoji da ostvari povoljan ishod.

Svet kakav jeste

Koncept koji određuje pogled na stvarnost, sprečava nas da je vidimo kakva ona zaista jeste. Da bi se prevazišao dominantan pristup svetu zasnovan na egu, potrebno je relativizovati njegove granice. Ukidanjem konceptualnog dualiteta subjekta i objekta kojim je ograđena opažajna realnost, otvaraju se vrata percepcije i omogućuje neposredno iskustvo suštine sveta. Ukinuta granica između subjekta koji doživljava i sadržaja što se doživljava oslobađa nas predstava u koje smo kao u pećinama bili zatočeni, samo naslućujući realnost kroz njene pukotine. Zato će nam se tek kada pročistimo vrata opažanja, kako ističe Blejk, svet ukazati onakav kakav jeste u svojoj suštini. U toj realnosti može se uvideti relativnost stvorenih suprotnosti u čiju smo istinitost i apsolutnost verovali zatvoreni u svoje predstave. Zasnovana na opoziciji: dobra i zla, lepog i ružnog, duše i tela, na kojima smo gradili predstavu o svetu, dihotomna konstrukcija se otkriva kao konvencija isteklog važenja. S one strane ovih suprotnosti nalazi se životna tajna o mogućnostima uobličavanja i diferenciranja entiteta koji životnoj energiji daju različita značenja.

Budući da je svet život koji neprestano umire da bi se neprestano i obnavljao, u njegovoj osnovi je Heraklitova suprotnost života i smrti. Smrt i život su međusobno uslovljeni, jer se uvek pojavljuju zajedno, a velika razlika koja se pravi među njima samo je privid. Međutim, pre nego je filozofski izraženo rečima efeškog mudraca, saznanje o međusobnoj uslovljenosti života i smrti i njihovoj ontološkoj ravnopravnosti kao različitim aspektima postojanja prisutno je u filozofskoj tradiciji Istoka. Na svesno nedovoljno izražen način, ovo saznanje postoji i u arhaičnim obredima inicijacija i praznovanja, kao i u odgovarajućim

mitovima plemenskih zajednica i visoko razvijenih civilizacija. Egzistencijalna važnost dubokih graničnih iskustava u kojima se događa preobražaj suprotnosti pokazuje se u obredima u kojima simboličko umiranje obnavlja životnu snagu. U inicijacijskim obredima, simboličko iskustvo smrti je uvod u novi život, a praznično naglašavanje vitalnosti neutrališe potencijalni subverzivni negativitet koji bi mogao da dovede u pitanje postojeći poredak zajednice. Taj izuzetan, autentičan doživljaj postaje vrednosna mera našeg postojanja.

Iz realnosti o dubokoj psihološkoj povezanosti života i smrti, iskazanoj u mnogim mitovima proističe i povezanost drugih suprotnosti. Reči koje označavaju velike stvari, ističe Bašlar, dobijaju značenje samo u "parovima" poput: dan – noć, nebo – zemlja, san – smrt. Iz te dihotomije jedan par rađa drugi u stvaranju kosmološkog i antropološkog poretka. Zasnovani na međusobno suprotstavljenim principima, paralelni svetovi neba i zemlje, života i smrti, poseduju i zajedničku tačku u beskraj u kojoj se dodiruju. Tačkom u kojoj se spajaju suprotnosti počinje transdualistička realnost koju doživljavamo kao iskustvo nadnaravnog. Realno nepostojeća, ali duhovno opipljiva, ta tačka je mesto postupnog prelaza iz jedne u drugu suprotnost.

Najsvečaniji kosmički trenutak objave spoja suprotnosti, iskazuje se rečju u kojoj se sažimaju suprotna značenja. Poput starorimskog boga Janusa s dva lica okrenuta na suprotne strane, stvarane su reči sa suprotnim značenjima. Na primer *sacer*, *lat.* u značenju svetog ali i poganog, nečistog, označava pojmove koji se u religijskoj psihologiji poklapaju, a u obrednoj praksi često mešaju. Dublje značenje ove suprotnosti otkriva zajednički, širi pojmovni izvor, nečeg "neupitnog", "neprikosnovenog" što pretpostavlja i odgovarajuću zabranu. Ovakva zabrana je način zaštite od nepoznate, tajanstvene opasnosti koja je označavala antitetičku životnu realnost. Iako je prema realnosti koja je skrivala suprotnosti, zavisno od iskustva, uspostavljan odgovarajući odnos, dualističkim pojmovima izražavana je razlika koja je u određenim trenucima poništavana. Mogućnost integriteta je zavisna od sposobnosti da se ona doživljajno ostvari. Ukoliko postoji unutrašnji rascep kao izraz konačne podvojenosti suprotnosti dobrog i lošeg, života i smrti, onda i nema mogućnosti njihovog spoja kojim bi se prevazišao dualitet krajnosti.

Ukidanje suprotnosti

Budući da suprotnosti nisu potpuno odvojene, već se u određenom trenutku dodiruju i prelaze jedna u drugu, njihova međusobna uslovljenost iskazuje se u ravni životnog jedinstva koje sa stanovišta dualiteta nije lako vidljivo. Zato privid velike razlike između života i smrti samo uvećava nerazumevanje prirode i suštine negativiteta. Iako nad njim, bilo da je ontološke, duhovne ili etičke prirode, ne postoji potpuna pobeda, čovekov odnos prema smrti zasnovan na svesti o racionalnoj superiornosti iskazuje se u težnji da se ona konačno savlada. Ovakav odnos ima za ishod ljudski poraz u samom središtu predstave o zemaljskoj besmrtnosti, odnosno životu bez smrti. Taj poraz je pokazatelj udaljenosti od same suštine postojanja čija spoznaja implicira i drugačiji odnos prema smrti. Naime, ukoliko spoznanje izvorno znači ljubiti, onda poznavanje postojanja znači iskustvo njegovog božanskog jedinstva suprotnosti koje upravo u doživljaju ljubavi i omogućuje

stvarni preobražaj. Zato i ne postoji pobeda nad negativitetom, već uspostavljanje i posedovanje balansa, vladanje središtem koje održava vitalnu tenziju suprotnosti u njihovoj ravnoteži. Dovoljno autentično i duboko osećanje centra, utemeljuje nas i čini sigurnim u krugu u kome smo ovladavali i njegovim najudaljenijim obodom.

Suprotnosti postoje kao dve strane iste realnosti koje su neodvojive i međusobno komplementarne. Simbol te sveukupne realnosti koja podrazumeva suprotnosti je nadnaravni entitet kao izvor svih oblika postojanja. Sa tog stanovišta sve što postoji, u našem pozitivnom i negativnom značenju, ima svoje duboko opravdanje i smisao. U svakoj pojavi i obliku postojanja otkriva se deo, samo povremeno narušavane, sveopšte životne harmonije zasnovane na jedinstvu suprotnosti. Iako zbog svojih interesa vršimo njenu podelu, postojanost svega pretpostavlja, božansku opravdanost i dobrotu.

Ispoljene suprotnosti imaju u moralnom kontekstu odgovarajuće značenje dobra i zla, ali su sa stanovišta višeg jedinstva ove razlike krajnje relativne. One postoje samo u našem svetu, sve do momenta oslobađanja uslovljenosti da ih tako i vidimo. O tom uzvišenom trenutku u kome se ukidaju suprotnosti i svet se pokazuje u svojoj suštini, Andrić veli: "Ima trenutaka kada su za mene voda i vatra jedno isto. To su ona neuhvatljiva i nezadrživa magnovenja kad smo nošeni nama inače nepoznatim snagama, kad naš pogled ne zadržavaju ova prolazna priviđenja koja nazivamo svetom oko sebe. Tada potpuno nestane ovog mučnog sveta sa njegovim suprotnostima, i ja vidim jasno i savršeno osećam jedinstvo svih elemenata koji kruže vasionom. Ništa nema imena, lika, pravca ni opravdanja. Po svojoj suštini i svom konačnom dejstvu, sve je jedno u ovom milionitom deliću sekunda koji se zove večnost". U momentu ukidanja suprotnosti stvari objavljuje se njihova dublja, duhovna suština božanskog isijavanja večnog u životno efemernom. To snažno osećanje duševnog probuđenja, sposobno da nas nenadano i stvarno uznese, čini nas svesnim ograničenja predstava zasnovanih na dualizmu i mogućnosti njihovog prevazilaženja. Proisteklo iz autentičnog doživljaja, iskustvo tog višeg smisla je uporišna tačka uvida i u celovitost našeg postojanja koje svešću o jedinstvu suprotnosti u svakom životnom fenomenu dobija značenje povlašćenog i tajanstvenog mesta u svetu.